TÜRK MAMLEKETTERDİN PARLAMENTTİK ASSAMBLEYASI

УКУКТУК МАСЕЛЕЛЕР ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТАР БОЮНЧА КОМИССИЯСЫНЫН

ОН БИРИНЧИ ЖЫЙЫНЫ

Баку, 2024-жылдын 4-марты

КОМИССИЯНЫН ОТЧЕТУ

“ТүркПАга МҮЧӨ МАМЛЕКЕТТЕРДЕ ИЛИМИЙ-ТЕХНИКАЛЫК ИШТЕП ЧЫГУУЛАРДА ПАРЛАМЕНТТЕРДИН РОЛУ ЖАНА МЫЙЗАМДЫК КОЛДОО”

КИРИШ СӨЗ

1. Түркия Республикасынын борбору Анкара шаарында өткөн ТүркПАнын Башкы ассамблеясынын жыйынында кабыл алынган Катчылыктын 2024-жылга карата иш планына ылайык, «ТүркПАга мүчө мамлекеттерде илимий жана технологиялык өнүгүүлөрдөгү парламенттердин ролу жана мыйзамдык колдоо» ТүркПАнын Укуктук маселелер жана эл аралык байланыштар боюнча комиссиясынын 11-жыйынын отурумунун күн тартибинин негизги маселеси катары белгиленди.
2. Парламенттер өлкөлөрдүн илимий-техникалык өнүгүүсүндөгү план, максат, милдет жана стратегияларын аныктоодо маанилүү ролду ойнойт. Бул контекстке ылайык парламенттер бюджетти бөлүштүрүү жана көзөмөлдөө, билим берүү инфраструктурасын түзүү, инновацияларды илгерилетүү жана жайылтуу ошондой эле эл аралык кызматташтыкты камсыз кылуу боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүшөт.

3. Илимий жана технологиялык прогресс коомдун өнүгүшүндө маанилүү роль ойнойт. Өлкөлөрдүн өнүгүүсүндөгү илим менен техниканын ролу, экономикалык өсүш аркылуу, көбүнчө илимий-изилдөө жана өнүктүрүү иштерине (мындан ары ИИӨИ) тийиштүү чыгашалардын

ички дүң өндүрүмгө (мындан ары ИДӨ) тийгизген таасири аркылуу түшүндүрүлгөн. ИИӨИнин чыгымдарынын жогорку санда болушу көбүрөөк ИИӨИ иш-чараларынын аткарылып жаткандагынынан кабар берет. ИИӨИ-маданият, адамдардын жана коомдун билимин жогорулатуу жана аны жаңы процесстерди, системаларды жана тиркемелерди долбоорлоодо, экологиялык жактан шайкеш келген продукцияны долбоорлоодо же программалык камсыздоодо пайдалануу үчүн системалуу негизде жүргүзүлүүчү чыгармачыл изилдөөлөрдү жана илимий-техникалык өнүгүүнү камсыз кылган, илимий-техникалык белгисиздикке багытталган жана натыйжалары оригиналдуу, эксперименталдык, илимий-техникалык мазмунга ээ болгон иштерди камтыйт.

4. Бириккен Улуттар Уюмунун өнөр жайды өнүктүрүү уюму (ЮНИДО), күнүмдүк турмушта колдонула баштаган Төртүнчү өнөр жай революциясы деп эсептелген Индустрия 4.0ге таянып маселеге өзгөчө мамиле кылат жана өндүрүш өнөр жайынын негизинде иштелип чыккanына карабастан, акылдуу транспорт жана логистика, акылдуу имараттар, энергия, акылдуу ден соолук жана акылдуу шаарлар сыяктуу көптөгөн башка тиркемелерди камтыгандыгы үчүн Өнөр жай 4.0дү (Industry 4.0) Туруктуу Өнүгүү Максаттары жагынан маанилүү деп эсептейт. Өнөр жай 4.0 келгенден тартып интернет; объектилер менен объектилердин, объектилердин менен адамдардын, ал тургай кызмат сунуулардын ортосундагы байланышты камсыз кылуучу курал болуп калды.
5. Электрондук парламент (е-парламент) технологиялык өнүгүүнүн чагылышы катары мыйзам чыгаруучу органдар болгон парламенттерде маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (мындан ары МКТ) колдонууну деген маанини түшүндүрөт. Түркияда Электрондук парламент темасында жүргүзүлгөн изилдөөдө (Собажы, 2012) 2000-жылы дүйнөдөгү парламенттердин 57%ынын, ал эми 2009-жылы 97%ынын расмий веб-сайты бар экендиги аныкталган. 2010-жылдан бери бул парламенттер үчүн расмий корпоративдик веб-сайт аркылуу маалымат жана кызматтарды көрсөтүү глобалдык кызмат көрсөтүү стандарты болуп калды. Дүйнөлүк практикада көңүлдү бурган дагы бир жагдай - парламенттик шайлоодо электрондук добуш берүү тутумун киргизүү жана колдонуу болуп саналат.
6. Бул баяндаманын максаты ТүркПАга мүчө мамлекеттердин өнүгүүсүнө таасир этүүчү илимий-техникалык жетишкендиктердин негизин түзгөн парламенттердин мыйзам чыгаруудагы ролун жана өнүгүүнүн жаңы пайда болгон параметрлерин талкуулоо болуп саналат. Ошентип, мүчө мамлекеттердин учурдагы абалы талданып,

парламенттер аралык кызматташуунун артыкчылыктуу багыттары аныкталат.

АЗЕРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ

7. Азербайжан Республикасынын Миллий Мажлиси, илимий-техникалык өнүгүүнү колдоо максатында 2016-жылдын 14-июнунда “Илим жөнүндө” мыйзам кабыл алган. Ушул Мыйзам илимий ишти уюштуруу, башкаруу жана өнүктүрүү чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаттын негизги принциптерин, илимдин жана илимий-инновациялык иштин максаттарын, укуктарын жана милдеттерин, илимий изилдөөлөрдү каржылоо каражаттарын, илимий жетишкендиктерди өнүктүрүүнүн администрациялык-укуктук принциптерин аныктайт.
8. Азербайжан Республикасында бул жаатта мамлекеттик саясатты аныктаган эки маанилүү абал бар. Алар “Азербайжан 2030: Социалдык-экономикалык өнүгүүнүн улуттук артыкчылыктары” документи жана Төртүнчү өнөр жай революциясын талдоо жана координациялоо борборун (C4IR) түзүү. Президенттин 2021-жылдын 2-февралындагы Жарлыгы менен “Азербайжан 2030: Социалдык-экономикалык өнүгүүнүн улуттук артыкчылыктары” документи бекитилген. Бул документтеги беш улуттук максаттын ар бири илимий жана технологиялык потенциалга ээ.
9. Төртүнчү өнөр жай революциясын талдоо жана координациялоо борбору дүйнөлүк экономикадагы тенденцияларды аныктаган атаандаштык эрежелерин өзгөрткөн Индустрия 4.0 тармагында Азербайжан Республикасынын позициясын бекемдөөнү жана өлкөнүн алдыңкы өнөр жай революцияларынын арасында болушун камсыздоону максат кылат. бул жагынан алдыңкы өлкөлөр. Борбордун негизги милдети Азербайжан менен Индустрия 4.0 тармагында активдүү иш алып барган эл аралык уюмдардын ортосундагы кызматташтыкты жана координацияны камсыз кылуу, ошондой эле чакырыктарга, демилгелерге, стратегияларга жана долбоорлорго талдоо жүргүзүү болуп саналат.
10. Космос өнөр жайы жана спутниктер мамлекеттердин өнүгүү деңгээлин көрсөтүү жагынан маанилүү. Президенттин демилгесине ылайык, 2023-жылы парламент тарабынан “Космостук ишмердүүлүк жөнүндө” мыйзам кабыл алынган. Мыйзам Азербайжан Республикасындагы космостук иштин укуктук, экономикалык жана административдик негиздерин, космос тармагындагы коммерциялык иштин жалпы шарттарын аныктайт жана космосто, анын ичинде Жердин орбитасында, Айда жана башка асман телолору жана алардын орбиталарында улуттук иш-аракеттерге байланыштуу мамилелерди жөнгө салат. Космос ишмердүүлүгү жана космостук

өнөр жай тармагындагы инвестициялар жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүк Азербайжан Республикасынын кабыл алынган жылына жараша кезеги менен “Инвестициялык ишмердүүлүк жөнүндө” жана “Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө” мыйзамдарына ылайык жүзөгө ашырылат.

11. Алдыдагы мезгилде илим менен техниканы өнүктүрүүдө маанилүү роль ойногон “Инновациялык ишмердүүлүк жөнүндө” мыйзамды жана Санариптик кодексти кабыл алуу күн тартибинде турат. Кыска мөөнөттө илим менен техниканы өнүктүрүүдө маанилүү ролго ээ болгон “Инновациялык ишмердүүлүк жөнүндө” мыйзам жана “Санариптик мыйзам” сунушталууда. Эки жобонун тең күчүнө кириши менен технологиялык чечимдер өлкөнүн коомдук турмушун өзгөртүүгө радикалдуу таасирин тийгизет деп болжолдонууда.
12. Акыркы жылдары Азербайжанда көптөгөн электрондук маалымат системалары түзүлдү жана бул системалар "e-gov.az" порталына жайгаштыруу аркылуу бири-бири менен интеграцияланды. Бул иш үзгүлтүксүз жүргүзүлүп, жакшыртылып турат. Азербайжан Миллий Мажлисинин бардык тиешелүү мыйзамдарга керектүү өзгөртүүлөрдү киргизүүсүнүн натыйжасында жарандардын жаңы системага ыңгайлашуусу жеңилдеди. Ага ылайык, жарандарга мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүдө жеке маалымат жана документтери алгач “e-gov.az” порталынан алынып, эгерде бул маалымат жана документтер жок болсо, тиешелүү мамлекеттик мекеменин уруксаты менен кирүү камсыздалат. Бирок бул документтер “e-gov.az” порталынан же тиешелүү мамлекеттик мекемеден алынбаса, жарандан бул документтин түп нускасын көрсөтүүсү талап кылынат.
13. “Илим жөнүндө” мыйзамында белгиленгендей, илим менен техниканын өнүгүшү биринчи кезекте ал үчүн түзүлгөн шарттар менен байланышкан. Бул контекстте акыркы жылдары салык жана бажы саясатында илимди жана технологияны колдоочу товарларга, ошондой эле илимди көп талап кылган товарларга импорттук жана ички рыноктук жеңилдиктерди колдонууга өзгөчө көңүл бурулууда. Буга ылайык, эгерде салык төлөөчү кирешесинин 10 пайызына чейинки сумманы илимий изилдөөлөргө жана окуу жайларга жумшай турган болсо ага киреше салыгы боюнча жеңилдиктер берилет. Илимий-изилдөө жана эксперименталдык-курулуш иштерин жүргүзүү максатында өнөр жай жана технологиялык парктар тарабынан алынып келинген машиналар жана технологиялык жабдуулар да кошумча нарк салыгынан бошотулат. Азербайжанда инновациялык ишмердүүлүк жаңы кабыл алынган мыйзамдар менен да колдоого алынат. Мына ушул жол менен, микро же чакан бизнестин инновациялык ишмердүүлүгүнөн алган кирешесине салыктык жеңилдиктер үч жылга берилет.

14. 2023-жылдын 1-январынан тартып Азербайжанда информациялык технологиялар секторун өнүктүрүү үчүн комплекстүү мыйзам пакети ишке ашырылды. Бул мыйзам ишканалардын жана жеке адамдардын системалык интеграциясын жана программалык камсыздоону иштеп чыгуу ишмердигин колдойт жана салыктарды төмөндөтүү аркылуу өлкөдө санариптик өнүгүүгө көмөктөшөт. Ошентип, өлкөдө маалыматтык-коммуникациялык технологиялар боюнча жергиликтүү эксперттерди даярдоо, чет элдик адистерди тартуу жана информациялык технологиялар (IT) продуктуларын өнүктүрүүнү колдоо максатын көздөйт.

КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

15. Казакстан Республикасынын Санариптик өнүктүрүү, инновациялар жана аэрокосмостук өнөр жай министрлиги инновациялар, коммуникациялар, мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр, электрондук өнөр жай, ошондой эле өлкөнүн санариптик өнүгүү чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу менен бирге е-парламентти өнүктүрүү, “Жарандар үчүн өкмөт” иш-чараларын координациялоо, маалыматтык коопсуздук, авиация жана космостук өнөр жай, геодезия жана картография үчүн жооптуу орган болуп саналат. Өкмөттүн 2017-жылдын 29-ноябрындагы № 790 токтому менен Республиканын Мамлекеттик пландоо тутумунун 66-пунктуна ылайык “2023-2029-жылдарга санариптик трансформация, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды жана киберкоопсуздук индустриясын өнүктүрүү концепциясы” бекитилген.
16. Казакстандын Глобалдык инновация индекси тарабынан 2021-жылы жарыяланган "Эң инновациялык 10 өлкө" баяндамасынын маалыматына ылайык, Казакстан Борбордук жана Түштүк Азия өлкөлөрүнүн ичинен алдыңкы үч өлкөнүн катарына кирди. Технологиялык прогрессти алдыга жылдыруу максатында Казакстан ишкердик маданиятын жогорулатууга, технологиялык секторго инвестиция тартууга жана Казакстандын Борбор Азиядагы технологиялык борбор катары кызмат кылуусуна пайдубал түзө турган бир катар реформаларды ишке ашырды. Казакстан; жарандардын, ишканалардын жана мамлекеттик мекемелердин бири-бири менен өз ара аракеттенүүсүн өзгөртүүгө багытталган “Санариптик Казакстан” деп аталган демилгеде олуттуу ийгиликтерге жетишти.
17. Казакстан экономиканы өнүктүрүүнүн жана диверсификациянын кыймылдаткычы катары инновацияларды илгерилетүүгө көбүрөөк басым жасоодо. Ошентип, Улуттук инновациялык системанын (УИС) айрым компоненттерин өркүндөтүү, өзгөчө инновацияларды колдоо

боюнча мамлекеттик институттарды түзүү максаты коюлган. 2012-жылы кабыл алынган “Өнөр жайлык инновациялык ишмердүүлүктү мамлекеттик колдоо жөнүндө” мыйзам жаңы саясатка жол ачып, инновацияларга суроо-талапты стимулдаштыруу зарылдыгын камтыйт. Бул Мыйзам координациялоонун жаңы механизмдерин карап чыгат.

18. “Индустриалдык-инновациялык өнүгүүнү тездетүү боюнча мамлекеттик программа” (ИПИДМ) өлкөнү модернизациялоонун комплекстүү негизин түзүү менен бирге инновациялык көрсөткүчтөрдү жакшыртты. Казакстан ишкана саясатын иштеп чыгууда чет өлкөлүк тажрыйбаны пайдалануу саясатын карманат. Учурда колдонулуп жаткан мамлекеттик колдоо программалары алардын аткарылышын көзөмөлдөө жана алардын натыйжаларын баалоо механизмдерин камтыйт.
19. Казакстан билим берүү стандарттарын жогорулатуу жана чет өлкөлөрдө билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу боюнча иш-чараларды жүргүзүүдө. Кээ бир жаңы саясий демилгелер, мисалы, “2020 жылда Бизнес үчүн жол картасына” ылайык жергиликтүү башкаруу курстары зарыл болгон көндүмдөрдү калыптандырууга оң таасирин тийгизди. Идеяларды инновациялык долбоорлорго айландыруу боюнча потенциалын жогорулатуу жана башка инновациялык кызыкдар тараптар менен байланышын чыңдоо аркылуу университеттердин жана башка билимди өндүрүүчү институттардын Улуттук инновациялык системадагы ролу жогорулады.
20. Казакстан Республикасынын Стратегиялык пландаштыруу жана реформалар боюнча агенттигинин Билим берүү, илим жана инновация статистикасы боюнча 2023-жылга карата маалыматына ылайык, кабыл алуу квоталарынын негизинде, жогорку окуу жайларында 64,3 миң адам билим алууда; алардын 23,3 миңи төрт жана андан көп жаш балдары бар үй-бүлөлөрдүн балдары, 19,3 миңи айыл жергесинин тургундары, 9,8 миңи толук эмес үй-бүлөлөрдүн балдары. 2023-2024-окуу жылынын башына карата ЖОЖдордо 37 391 профессордук-окутуучу курамы ишке орношкон, алардын ичинен 14 982 (40,1%) магистр, 10 504 (28,1%) докторлук даражасы жана 4168 (27,8%) пост-докторлук даражасы барлар болуп саналышат.
21. 2015-жылдын 16-апрелинде Түркиянын Илим жана технологиялык изилдөө кеңеши (TÜBİTAK) менен Казакстан Республикасынын Улуттук технологиялык өнүгүү агенттигинин (NATD) ортосунда кол коюлган Кызматташтык Меморандуму эки өлкөнүн өнөр жай уюмдарынын ортосунда жүргүзүлө турган илимий-изилдөө долбоорлоруна колдоо көрсөтүүгө жол ачты. 2023-жылдын 3-ноябрында Астанада өткөн Түрк мамлекеттеринин Уюмунун онунчу

саммитинде мүчө мамлекеттердин тиешелүү мекемелеринин ортосунда метрология тармагында кызматташуу протоколуна кол коюлган. Ушул эле багытта биргелешкен иш-чаралардын планын иштеп чыгууну көздөгөн “Инженердик-технологиялык борбор” концепциясы да кабыл алынды.

22. Казакстан Республикасында 2011-жылдан бери илим-билимге туздөн-түз тиешеси бар 26 жаңы ченемдик укуктук актылар кабыл алынган. Алардын арасында “Илимий жана/же илимий-техникалык иштин жыйынтыктарын коммерциялыклаштыруу жөнүндө” Мыйзам (2015-ж.), “Илимий экспертизаны уюштуруу жана жүргүзүүнүн айрым маселелери” жөнүндө чечим (2021-ж.), “Мамлекеттик илимий-техникалык экспертизаны уюштуруу жана жүргүзүү эрежелери” Жарлыгы (2011-ж.), “Илимий жана (же) илимий-техникалык ишти каржылоонун негизги ченемдерин бекитүү жөнүндө” Жарлыгы (2011-ж.), “Мамлекеттик илимий-техникалык экспертизаны уюштуруу жана өткөрүү жөнүндө” жобо, ошондой эле “Мамлекеттик илимий-техникалык экспертизаны жүргүзүү” мамлекеттик кызматын көрсөтүүнүн эрежелери (2020-ж.) сыяктуу маанилүү ченемдик документтер бар.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

23. Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Санариптик өнүктүрүү боюнча мамлекеттик кызмат менен Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Мамлекеттик каттоо кызматын бириктирүүнүн натыйжасында Санариптик өнүктүрүү министрлиги Республиканын 2021-жылдын 5-майындагы № 114 "Кыргыз Республикасынын Министрлер Кеңеши жөнүндө" токтому менен түзүлгөн. Бул аракет санариптик трансформацияны ишке ашыруу үчүн ресурстарды бириктирүү жана санариптик доордо Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу максатында ишке ашырылган. Санариптик өнүктүрүү министрлигине мамлекеттик кызматтарды санариптештирүү жана калкты онлайн режиминде тейлөө кызматтарынын санын көбөйтүү милдети жүктөлдү.

24. Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу органы болгон Жогорку Кеңештин Социалдык маселелер, билим берүү, илим, маданият жана саламаттыкты сактоо боюнча комитети өлкөдөгү илимди жана инновацияны өнүктүрүүгө байланышкан бардык мыйзам чыгаруу демилгелерин карайт. Мыйзамга ылайык, министрлер кабинетине сунуштарды даярдоочу консультациялык кеңеш катары премьер-министрдин төрагалыгы астында Илим, инновациялар жана технологиялар боюнча кеңеш иштейт. Бул кеңештин негизги

милдеттери болуп Кыргыз Республикасында илимди өнүктүрүүнүн приоритеттүү инструменттери жана механизмдери, ошондой эле илимге тиешелүү маселелер боюнча мамлекеттик саясатты ишке ашырууга тийиштүү чаралар боюнча сунуштарды даярдоо саналат.

25. Кыргызпатент интеллектуалдык менчикти коргоо жана инновацияларды өнүктүрүү саясатын ишке ашыруу үчүн жооптуу компетенттүү мамлекеттик орган болуп саналат. Кыргызпатент өзүнө жүктөлгөн милдеттерди аткаруу үчүн технопарктарды түзүү жана ЖОЖдордун жетекчилиги астында Технологияларды жана инновацияларды колдоо борборлорун ачуу боюнча милдеттерди ишке ашырат.
26. Кыргызстанда 1999-жылдын 26-ноябрында “Инновациялык ишмердүүлүк жөнүндө” мыйзам кабыл алынган; кийин 2020-жылдын 1-апрелинде толуктоолор киргизилип, өзгөртүлгөн. Ушул Мыйзам инновациялык ишти мамлекет тарабынан жөнгө салуунун максаттарын жана принциптерин, инновацияларды жана инвестицияларды колдоочу мамлекеттик инфраструктуранын түзүмүн жана уюштуруусун аныктайт. Дагы бир маанилүү “Илимдин жана мамлекеттик саясаттын негиздери” мыйзамы 1994-жылдын 15-апрелинде кабыл алынган; 2017-жылдын 16-июнунда толуктоолор киргизилип, өзгөртүлгөн. Бул Мыйзамдын максаты Кыргыз Республикасында илимий иш чөйрөсү үчүн зарыл укуктук, экономикалык жана социалдык негизги шарттарды жана кепилдиктерди түзүү болуп саналат.
27. Эл аралык электр байланыш союзу (ЭЭБ) 2020-жылы Кыргызстандын туруктуу кең тилкелүү жайылуу деңгээли 4,4%ды, мобилдик кең тилкелүү байланышты жайылтуу болсо 119,3%ды түзгөнүн билдирди. Кыргызстандын мамлекеттик байланыш агенттигинин маалыматы боюнча 2017-жылдан бери була-оптикалык (бер-оптикалык) линиялардын узундугу эки эсеге көбөйгөн. 2023-жылдын башына карата Кыргызстанда интернетти колдонуу 77,9%ды түзүп, өлкөдө интернет колдонуучулардын саны 5,2 миллионго жетти. 2023-жылдын январына карата 2,75 миллион адам, тагыраагы Кыргызстандын жалпы калкынын 41,1%ы социалдык тармактарды колдонуучу катары катталган.
28. Кыргыз Республикасынын өнүккөн МКТ сектору “Виртуалдык Жибек Жолунда” олуттуу инвестициялык жана соода мүмкүнчүлүктөрүн берүү аркылуу модернизацияны жана региондук өнүгүүнү бекемдөө үчүн маанилүү экономикалык кыймылдаткыч күчкө айланууга даяр. IT тармагы Кыргыз Республикасындагы эң тез өнүгүп жаткан тармактардын бири. Кыргыз Республикасы Global Innovation Index рейтингинде 129 өлкөнүн ичинен (2013-ж.) 117-орундан (2021-ж.) 94-орунга көтөрүлдү.

29. Кыргыз өкмөтү 2019-жылы “Санариптик Кыргызстан 2019-2023” стратегиясын кабыл алган. Буга ылайык, санариптик инфраструктураны жана интернет байланышын жакшыртуу, “санариптик сабаттуулукту” камсыз кылуу жана жергиликтүү ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүн илгерилетүү үчүн IT-окутууну өткөрүү пландаштырылууда. Мындан тышкары, электрондук мамлекеттик кызматтарды жана платформаларды өнүктүрүү жана финансылык технологияларды жана банк секторун санариптик трансформациялоо аркылуу экономикалык өсүштү колдоого багытталган.
30. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 14-январындагы №16 токтому менен Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Интеллектуалдык менчик жана инновациялар мамлекеттик агенттигинин чөйрөсүндө “Инновациялык борбор жөнүндө жобо” кабыл алынган жана коомдук мекеме катары борбордун укуктук жана административдик структурасы калыптанды. Инновациялык борбордун максаты - Кыргыз Республикасында тиешелүү инновациялык экосистеманы түзүү үчүн инновациялык инфраструктураны өнүктүрүү жана илгерилетүү болуп саналат.
31. Кыргыз Республикасынын Жогорку технологиялар паркы (ЖТП) Кыргыз Республикасынын Жогорку технологиялар паркы жөнүндө мыйзамынын (2011-ж.) 4-беренесине ылайык маалыматтык технологиялар чөйрөсүндө иш жүргүзгөн юридикалык жана жеке жактар үчүн атайын салык режими бар укуктук чөлкөм/аймак түшүнүгүн билдирет. Бул Мыйзам программалык камсыздоону иштеп чыгуу тармагын мамлекеттик колдоонун укуктук негиздерин белгилөөдөн тышкары, ЖТПнын ишмердүүлүгүнүн жана анын башкаруу органдарынын, ЖТП компанияларынын ишин жана бул компанияларга тийиштүү салык салуу принциптерин аныктайт.

ТҮРКИЯ РЕСПУБЛИКАСЫ

32. Түркия Республикасынын Өнөр жай жана технология министрлиги илим, технология жана инновациялык саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, ошондой эле технология боюнча изилдөө, иштеп чыгуу жана инновациялык программаларды жана долбоорлорду колдоо үчүн жооптуу. Мындай белгилөө Президенттик аппаратты “Уюштуруу жөнүндө” Президенттин №1 Жарлыгы менен түзүлгөн.
33. Түркия Республикасынын Өнөр жай жана технология министрлиги жана Түркия Республикасынын Президентинин Санариптик трансформация кеңсеси он биринчи өнүгүү планына жана Кыргыз Республикасынын Президентинин жылдык программаларына ылайык Улуттук жасалма интеллект стратегиясын даярдашты. Түркиянын 2021-2025-жылдар аралыгында Түркиянын жасалма интеллект

тармагындагы стратегиялык артыкчылыктарын жана максаттарын аныктоо жана жасалма интеллект тармагындагы иш-чараларды ишке ашыруу.

34. Түркия Республикасында № 278 "Түркиянын Илимий жана технологиялык изилдөө кеңешине байланыштуу кээ бир жоболор жөнүндө мыйзам" биринчи жолу 1963-жылы кабыл алынган. Түркиянын Илимий жана технологиялык изилдөө кеңеши ТУБИТАК (TÜBİTAK) административдик жана финансылык автономия, Өнөр жай жана технология министрлигине тиешелүү жана Түркиянын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана жыргалчылыгын жогорулатуу жана илим менен техниканын маданиятын өнүктүрүүдө жетекчилик кылуу максатында атайын бюджет менен. ТУБИТАК Түркиядагы илимий жана технологиялык тармактардагы изилдөө жана өнүктүрүү иш-чараларын колдоо, координациялоо жана көзөмөлдөө жана бул максатта программаларды жана долбоорлорду иштеп чыгуу үчүн жооптуу. ТУБИТАК Түркиянын илим жана технология саясатын аныктоодо өкмөткө жардам берүү үчүн жооптуу. Түзүү мыйзамына ылайык, ТУБИТАК эл аралык эки тараптуу жана көп тараптуу илимий-техникалык кызматташтык иш-чараларында Түркияны өкүлдүк кылат жана бул жаатта координацияны камсыздайт. ТУБИТАК илимин өркүндөтүү үчүн ата мекендик жана чет элдик изилдөө институттары менен кызматташып, Түркиянын атынан эл аралык илимий-техникалык келишимдерге катышуучу болуп саналат.
35. 2008-жылы №5746 "Илимий-изилдөө, тажрыйба-конструктордук иш-аракеттерди колдоо жөнүндө" мыйзамы, илимий-изилдөө иштеринин жардамы менен технологиялык билимдерди өндүрүү, бул билимди коммерциялаштыруу, инновациялар жана долбоорлоо жана квалификациялуу жумушчу күчүн ишке орноштуруу үчүн чет өлкөлүк инвестицияларды көбөйтүү жана колдоо максатында кабыл алынган. Бул Мыйзам; ИИӨИ, инновация, ИИӨИ борбору, ИИӨИ долбоору, технопрепарат капиталы, дизайн ишмердүүлүгү, долбоорлоо борбору сыяктуу аныктамаларды камтыйт. Илимий-техникалык иштеп чыгууларга жол ачкан жеңилдиктер, артыкчылыктар жана стимул берүүчү элементтер да бул Мыйзамга киргизилген.
36. Түркиядагы илимий-изилдөө максаттары жана саясаттары 1983-жылы түзүлгөн Илим жана Технология Жогорку Кеңеши (мындан ары ИТЖК) тарабынан аныкталат. 1989-жылдагы биринчи жыйында ИТЖК эки максатты койгон: кийинки 10 жылда ИДӨгө кеткен чыгымдардын катышын 2%га чейин көбөйтүү жана илимий-изилдөө иштерин жүргүзүү боюнча изилдөөчүлөрдүн санын көбөйтүү (30/10 000 адам). Түркия Статистика Мекемеси (мындан ары TCM) тарабынан жүргүзүлгөн 2022-жылдагы ИИӨИ иш-чаралары изилдөөсүнө ылайык, 2022-жылы ички дүң жана өнүктүрүү чыгымдары мурунку жылга

салыштырмалуу 96 миллиард 932 миллион лирага өсүп, 198 миллиард 670 миллион лирага жетти. 2021-жылы ички дүң продукциясынын көрсөткүчү 1,40% болсо, 2022-жылы көрсөткүч 15 триллион 11 миллиард 776 миллион лира менен 1,32%ды түзгөн. Дүйнөдө эң көп ИИӨИге каражат сарптаган 2500 фирманын арасында (EU R&D Scoreboard: 2023) Түркиядан чыккан 5 фирма бар.

37. Түркиянын космостук жана аэрокосмостук өнөр жайын өнүктүрүү жана кызыкчылыктын өнүгүшүнө биринчилик кылуу максатында Түрк Космос агенттиги (TUA) Президенттин Жарлыгы менен Өнөр жай жана технология министрлигине тиешелүү атайын бюджет бөлүнүп, административдик жана финансылык автономия менен түзүлдү. Максаты бүткүл өлкө боюнча космостук жана аэрокосмостук илимге жана техникага кызыгууну артыруу. ТУА Президент тарабынан аныкталган саясатка ылайык Улуттук космостук программаны даярдоо жана ишке ашыруу үчүн жооптуу. Түркия Республикасынын Түрк Космос агенттиги менен Азербайжан Республикасынын Коргоо өнөр жай министрлигинин Улуттук аэрокосмикалык агенттигинин ортосунда 2021-жылы космостук ишмердүүлүк жаатында кызматташуу боюнча өз ара түшүнүшүү меморандумуна кол коюлду.
38. Түркиянын алдыбыздагы 10-15 жыл ичинде ишке ашырылган жана көпчүлүгү аскердик талаага байланыштуу болгон долбоорлордун (мисалы, учкучсуз учуучу аппараттар, электр мотору технологиялары ж.б.) алкагында кээ бир тармактарда изилдөө жана өнүгүү борбору болуу потенциалы баса белгиленди. Учурда ишке ашырылып жаткан долбоорлордун эл аралык стандарттарга жооп бериши жана дайыма заманбап, атаандаштыкка жөндөмдүү технологиялык деңгээлде сакталышы бул потенциалды бекемдейт. ИИӨИ чыгашалары/ИДӨнүн 3%ды түзүшүнө тийиштүү алдыга коюлган максаты бул жагынан чоң мааниге ээ. Түркиянын президенти жарыялаган Түркия Кылымынын көрүнүшү документинде 16 теманын арасында орун алган туруктуулук, өнүгүү жана илим тармактарындагы долбоорлор өлкөнүн учурдагы потенциалын активдештирип жатат.
39. Үй чарбаларынын болжол менен 92%ы кең тилкелүү интернетке ээ. 61,9%ы туруктуу кең тилкелүү жана 88,5%ы мобилдик кең тилкелүү байланыш аркылуу интернетке кире алышат. Кең тилкелүү колдонуу үчүн 88,5 миллион мобилдик абоненттер бар. Түркияда 68,9 миллион активдүү социалдык медиа колдонуучу бар. Бул калктын 80,8%ын түзөт. 2020-жылдын 6-августунда Түркия Улуу Улуттук Парламенти, “Интернетте жарыяланган басылмаларды жөнгө салуу жана бул басылмалар аркылуу жасалган кылмыштарга каршы күрөшүү жөнүндө” мыйзамына киргизген толуктоолорго ылайык, адепсиз деп эсептелген (бир миллиондон ашык күнүмдүк жетүү) жана мазмунду алып салуу боюнча расмий талаптарга жооп бербеген

платформаларды колдонууга олуттуу түрдө чектөөлөрдү киргизди. Мыйзам ошондой эле социалдык медиа компанияларынын өлкөдө жок дегенде бир өкүлү болушун талап кылат.

40. 2009-жылдын 22-октябрында Түркия Республикасынын Өкмөтү менен Казакстан Республикасынын Өкмөтү эки өлкөнүн ортосундагы илимий-техникалык кызматташтыкты колдоо максатында илим жана техника жаатында кызматташуу жөнүндө макулдашууга кол коюшту. Коопсуздукка кол салууларга жана вирустарга каршы тармактын коопсуздугу, электрондук почта жана веб коопсуздугу, кибер башкаруу, идентификациялык жана сертификаттык башкаруу, мобилдик коопсуздук, системанын коопсуздугу, маалыматтар жана тиркемелердин коопсуздугу башкы артыкчылыктар болуп саналат. Өкмөт кибер коркунучтарга каршы күрөшүү үчүн аппараттык жана программалык камсыздоого чыгымдарды көбөйттү. Маалыматтык технологиялар жана байланыш агенттиги (мындан ары МТБА), Транспорт жана инфраструктура министрлиги, Президенттик санариптик трансформация кеңсеси, Адилет жана ички иштер министрлиги, Коопсуздук башкы башкармалыгы жана Түрк куралдуу күчтөрү кибер коопсуздук технологияларын тынымсыз жаңылоодо. Транспорт жана инфраструктура министрлиги мамлекеттик мекемелерге жана уюмдарга каршы кибер чабуулдарды алдын алуу жана азайтуу милдети жүктөлгөн кибер инциденттерге жооп берүү топторун (мындан ары КИБТ) түздү. Түркиянын МТБАсы Түркиядагы 5G аракеттерин жетектеген ыйгарым укуктуу жана негизги мекеме болуп саналат.
41. Түркия Республикасынын Илим, өнөр жай жана технология министрлиги менен Азербайжан Республикасынын Байланыш жана маалыматтык технологиялар министрлигинин ортосундагы илим, технология, өнөр жай жана ишкердик тармактарындагы кызматташтыкты бекемдөө максатында өз ара түшүнүшүү меморандуму 2013-жылдын 13-ноябрында Анкара шаарында тараптардын ортосунда тузүлүп, кол коюлган. ТУБИТАК менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын (КР УИА) ортосунда 2014-жылы кол коюлган Илим жана технология тармагындагы кызматташтык протоколуна ылайык, эки өлкөнүн илимпоздорунун биргелешкен ИИӨИ долбоорлору колдоого алынууда.
42. Түркиядагы парламенттин расмий веб-сайты 1996-жылы “http://www.tbmm.gov.tr” дареги менен иштей баштаган. 1994-жылы телеканал катары түзүлгөн Парламент телевидениеси (Meclis TV, http://tv.tbmm.gov.tr/) да убакыттын өтүшү менен өзүнүн веб-сайты аркылуу телеберүүнү баштады. Парламенттин бир нече жылдардагы негизги функцияларынын бири болгон өкүлчүлүк, мыйзам чыгаруу

жана текшерүү/көзөмөл иш-чаралары боюнча көптөгөн маалыматтар жана кызматтар ушул веб-сайт аркылуу коомчулукка жарыяланат.

КОРУТУНДУ

43. Өлкөлөрдүн илимий-техникалык өнүгүүсүндөгү пландарды, максаттарды, милдеттерди жана стратегияларды аныктоодо парламенттердин ролу чоң. Улуттук ресурстардын инвестициялык багыттарын аныктоодо жана көзөмөлдөөдө эң компетенттүү институт мыйзам чыгаруучу орган болуп саналат. Ошол себептен өлкөнүн өнүгүүсүндөгү парламенттердин ролу, парламенттердин өнүгүүнүн негизги тенденциясы менен багытын реалдуу аныктаган деңгээлге жараша күчөйт.
44. Санариптик чечимдерди жана электрондук маалыматтык системаларды түзүү бүгүнкү күндө айкындуулукту камсыздоодо жана жарандардын канааттануусун жогорулатууда маанилүү ролду ээлеп келет.
45. Техниканын өнүгүшү жана кеңири колдонулушу укуктук мамилелердин дифференциацияланышына алып келди. Бирок, технологиянын тынымсыз жаңылануусунун жана өзгөрүшүнүн алдында кылмыштын бардык жаңы түрлөрүн камтый ала турган бирдиктүү жана актуалдуу мыйзамдардын зарылдыгы келип чыгууда. Дүйнөлүк масштабда киберкылмыштуулук менен күрөшүүдө бирдиктүү жана эффективдүү мамилеге ээ болуу маанилүү.
46. Бүткүл дүйнөнү камтыган интернет тармагынын функциясын эске алуу менен, ТүркПАга мүчө парламенттер менен биргеликте кылмыш-жаза укугу тармагында пайда болгон кибер кылмыштарга жана милдеттенмелер укугу жаатындагы жаңы кылмыш түрлөрүнө каршы алып барыла турган мыйзамдык изилдөөлөр биргелешип иш алып баруу менен гана натыйжалуулукту жогорулатат.
47. Космос өнөр жайы, космостук ишкердик, космоско жетүү жана изилдөө көптөгөн өлкөлөр үчүн илимий жана экономикалык өнүгүү үчүн инвестициянын маанилүү багыттары болуп саналат. Бул жаатта талап кылынган мыйзамдык базаларды түзүү, мыйзам чыгаруу иштерин жүргүзүү, зарыл финансылык жардамдарды жана инфраструктураны камсыз кылуу, бул жаатта прогресске жетишкен өлкөлөр менен кызматташуу маанилүү. Ушул себептен улам, ТүркПАга мүчө мамлекеттердин тыгыз кызматташуусу чоң мааниге ээ, анткени бул маалымат жана технология алмашууну арттырат.
48. Технологиялык жана илимий жетишкендиктер биринчи кезекте илимий-изилдөө жана тажрыйба-конструктордук иштердин натыйжасы болуп саналат (R&D) чыгымдарын көбөйтүү квалификациялуу изилдөөчүлөрдү талап кылат. Адамдык капитал

жана көндүмдөр эл аралык кызматташтык аркылуу өнүктүрүлүшү мүмкүн. Чет өлкөлүк инвесторлор менен кызматташуу программалары изилдөөчүлөрдүн көбүрөөк мобилдүүлүгүн колдоо, илимий изилдөөлөрдү каржылоо стимулдарын жогорулатуу, илимий изилдөө институттарын жергиликтүү жана эл аралык долбоорлорго тартуу, квалификациялуу чет элдик жумушчу күчүн колдонуу жана жергиликтүү кадрларды окутуу үчүн колдонулушу мүмкүн. Изилдөөчүлөрдү кыска мөөнөттө даярдоо мүмкүн эместигин эске алуу менен, мүчө мамлекеттерде чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдү жумушка орноштурууга көмөктөшүүчү практикаларды ишке ашырууну карап чыгуу максатка ылайыктуу болушу мүмкүн.

49. Түрк дүйнөсүнүн көз карашы 2040 документинде Экономикалык жана сектордук кызматташтыкта маалыматтык-коммуникациялык технологиялар бөлүмүндөгү сегиз пункттун баары түрк мамлекеттеринин илимий-техникалык өнүгүүсүн жогорулатууга багытталганын белгилей кетүү маанилүү.